

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τόμος 93ος • Τεύχος 2ον • Άπρίλιος - Ιούνιος 2022

Ἡ Θεολογία
ὡς ἀντικείμενο διδασκαλίας στὸ σχολεῖο.
Συμβολὴ στὴν παιδαγωγικὴ καὶ διδακτικὴ μεθοδολογία
τῆς Θρησκευτικῆς Ἐκπαίδευσης

Μάριου Κουκουνάρα-Λιάγκη*
& Νικολάου Κουστουράκη**

1. Εἰσαγωγή

Ἡ ἔνταξη στὴν τυπικὴ καὶ μὴ τυπικὴ ἐκπαίδευση τῆς διδασκαλίας θεμάτων ποὺ ἀντλοῦνται ἀπὸ τὸ ἐπιστημονικὸ πεδίο τῆς Θεολογίας ἔχει ἀπασχολήσει τὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα τῆς Ἐκπαίδευσης. Ἡ Θεολογία εἶναι ἄμεσα συνδεδεμένη μὲ τὴν Ἐκκλησία καὶ ἀποτυπώνει τὴ χαρισματικὴ ἐμπειρία τῆς ἀποκάλυψης τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμο, μέσα ἀπὸ τὴ μετοχὴ τοῦ ἀνθρώπου στὶς ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ¹. Εὐστοχος εἶναι ὁ παραλληλισμὸς τοῦ Θεοῦ ὡς γονέα καὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς υἱοῦ, ὅπου ὁ Θεὸς παιδαγωγεῖ τὸν ἄνθρωπο μὲ σκοπὸ νὰ τὸν ὀδηγήσει στὴ γνώση Του². Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ἡ Θεολογία καὶ τὰ δόγματα σχετίζονται μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐμπειρία τοῦ ἀνθρώπου, χωρὶς νὰ ἀποτελοῦν μία ἀπλῆ θεωρία ἢ ἰδεολογία ποὺ μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ αὐτὴ καθ'

---

* Ὁ Μάριος Κουκουνάρας-Λιάγκης εἶναι Ἀναπληρωτὴς Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

** Ὁ Νικόλαος Κουστουράκης εἶναι κάτοχος Μ.Δ.Ε. τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως*, ἐκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2009· Ἀγ. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος ΚΖ*, PG 36, 13D.

2. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἀγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1413B-D.

εαυτήν³. Μπορεί όμως να γίνει κατανοητή ή προέλευση του δόγματος, ή ιστορία και ο σκοπός του⁴. Σε αυτήν την περίπτωση για κάποιους ή θέση της Θεολογίας είναι παράδοξη στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών της Έκπαίδευσης⁵. Από την άλλη, ή ένασχόληση με αυτήν παρουσιάζεται να έχει ύψηλη εκπαιδευτική και μαθησιακή αξία, όταν ή Θεολογία γίνεται γνωστικό αντικείμενο και οργανωμένο μάθημα στο πλαίσιο της εκπαίδευσης, που παράγει θρησκευτική γνώση αξίας (χρήσιμη/ωφέλιμη) για τη ζωή του ανθρώπου⁶. Όπως υποστηρίζει ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος, μέσα από τη διδασκαλία της Θεολογίας δίδεται ή δυνατότητα στον άνθρωπο να διαλεχθεί ταυτόχρονα με τις άλλες επιστήμες, εκτιμώντας την αξία που έχουν για τη ζωή του⁷. Με αυτό το θέμα ασχολούμαστε στο παρόν άρθρο, έρευνώντας τη θέση της Θεολογίας ως αντικείμενου της Θρησκευτικής Έκπαίδευσης στο σχολείο και όχι τη «Μελέτη των θρησκειών» (“Academic Study of Religion”)⁸ και τις «Θρησκευτικές / Θρησκευολογικές Σπουδές» (“Religious Studies”)⁹, οι οποίες βεβαίως έχουν και αυτές θέση στην Έκπαίδευση.

Η Θεολογία είναι ή καταγεγραμμένη έμπειρία της κοινωνίας με τον Θεό και όχι ή αντικειμενική γνώση του Θεού¹⁰. Ός τέτοια έχει τη δική της προσέγγιση για τα ανθρώπινα και κοινωνικά ζητήματα και λόγο στον δημόσιο χώρο, προσαρμοσμένα με τρόπο ορθολογικό, κατά Χάμπερμας¹¹, και –όπωςδήποτε– απαραίτητο σε μία δημοκρατική,

3. Ν. Ματσούκας, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Α΄. Είσαγωγή στη θεολογική γνωσιολογία*, έκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1985.

4. Ιερόθεος Βλάχος (μητροπολίτης Ναυπάκτου), *Έμπειρική δογματική της Όρθοδόξου Καθολικής Έκκλησίας κατά τις προφορικές παραδόσεις του π. Ιωάννου Ρωμανίδα*, έκδ. Ίερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου Πελαγίας, 2010, σ. 108.

5. J. White, “Should religious education should be a compulsory school subject?”, *British Journal of Religious Education*, 26 (2004), σσ. 151-164· Α. Καζεπίδης, *Η Φιλοσοφία της Παιδείας*, έκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1999.

6. Μ. Κουκουνάρα-Λιάγκη, *Τί Θρησκευτικά χρειάζεται ή Έκπαίδευση, σήμερα: Μία πολυδιάστατη έρευνα σε έλληνικό περιβάλλον*, έκδ. Gutenberg, Αθήνα 2019α.

7. Γρηγορίου του Θεολόγου, *Λόγος ΜΓ΄, Είς τον Μέγαν Βασίλειον έπιτάφιος*, PG 36.

8. S. Gill, “The Academic Study of Religion”, *Journal of the American Academy of Religion*, 62 (1994), σσ. 965-966.

9. Μ. Μπέζος, *Φαινομενολογία της Θρησκείας*, έκδ. Πεδίο, Αθήνα 2018.

10. Ι. Βλάχος (μητροπολίτης Ναυπάκτου), *δ.π.*

11. J. Habermas, “Religion in the Public Sphere”, *European Journal of Philosophy*, 14 (2006), σσ.1-25· Ν. Κοκοσαλάκης, «Η Θρησκεία στον Δημόσιο Χώρο. Σχόλιο στο άρθρο

πλουραλιστική και πάντως φιλελεύθερη, κατά Ρώλς, κοινωνία¹². Γι' αυτό, πέρα από κάθε επιστημονική θεώρηση και προσέγγιση της Θεολογίας και της Έκπαίδευσης, ή θεολογική γνώση είναι αναγκαία και γι' αυτό είναι καλό να διδάσκεται με συστηματικό τρόπο με τη μορφή μαθήματος του Άναλυτικού Προγράμματος Σπουδών του σχολείου στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Έκπαίδευση, προκειμένου να διατυπώνεται σε εκπαιδευτικό πλαίσιο και με τους όρους του και να αναγνωρίζεται από τους μαθητές και ο δικός της λόγος για τα σύγχρονα ζητήματα της ζωής¹³. Για να επιτευχθεί αυτό, είναι σημαντικό ή Θεολογία να μην είναι έσωστρεφής¹⁴, αλλά να βρίσκεται σε συνεχή διάλογο με τον σύγχρονο άνθρωπο¹⁵. Και τούτο διότι, για να μπορέσει να μεταμορφώσει τον άνθρωπο και να τον καταστήσει από άτομο (μονάδα) σε κοινωνικό πρόσωπο, χρειάζεται να προσεγγίσει τόσο τη ζωή του όσο και τα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα που τον απασχολούν¹⁶, να συμφιλιωθεί με τον κόσμο και τα ζητήματά του¹⁷. Έπομένως, αναφερόμαστε στο άνοιγμα της Θεολογίας στον κόσμο, όταν αναφερόμαστε στη θέση της Θεολογίας στην Έκπαίδευση, στο πλαίσιο της Θρησκευτικής Έκπαίδευσης (στο έξις Θ.Ε.).

Η θέση της Θεολογίας στην Έκπαίδευση συνδέεται και με το γεγονός ότι ο άνθρωπος χαρακτηρίζεται από μία έμφυτη πνευματική τάση αναζήτησης του θείου, ή όποια επηρεάζεται και διαμορφώνεται από τους κοινωνικούς, πολιτισμικούς και ιδιαίτερους βιωματικούς

του Γιούργκεν Χάμπερμας», *Σύναξη* 124 (2012), σσ. 47-49.

12. Τ. Ρώλς, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, μετάφρ. Σπ. Μαρκέτος, έκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2004.

13. A. C. Vrame, "Theology Matters!", *Religious Education* 104 (2009), σσ. 252-255.

14. Β. Θερόμος, «Έκκλησία και σύγχρονος κόσμος: ραντεβού στα τυφλά», στο *Έσωστρέφεια. Διαπίστωση και αντιμετώπιση ενός νεοελληνικού φαινομένου*, έκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2009, σσ. 125-137.

15. Β. Gallaher, «Μία επανεξέταση της Νεο-πατερικής σύνθεσης: Όρθόδοξη ταυτότητα και πολεμική στον π. Γεώργιο Φλωρόφσκυ και το μέλλον της Όρθόδοξης θεολογίας», *Θεολογία* 84, 1 (2013), σσ. 25-92. Στ. Γιαγκάζογλου, *Στο μεταίχμιο της Θεολογίας. Δοκίμια για τον διάλογο θεολογίας και πολιτισμού*, έκδ. Δόμος, Αθήνα 2018.

16. Π. Νέλλας, «Το φώς του Λόγου. Θεολογικές προοπτικές για το ξεπέρασμα της κρίσης του μαθήματος των Θρησκευτικών», *Σύναξη* 14 (1985), σσ. 100-102.

17. π. Ίω. Χρυσανυγής, «Θεολογώντας στον 21ο αιώνα», *Σύναξη* 144 (2017), σσ. 55-67.

παράγοντες που χαρακτηρίζουν την προσωπική του ζωή¹⁸. Η ανάπτυξη του παιδιού είναι ουσιαστικά αποτέλεσμα της κοινωνικοποίησης και εκμάθησης, ενώ για τη διαμόρφωση των πιστεύω του σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν οι κοινωνικοί θεσμοί της οικογένειας, της Έκπαίδευσης, αλλά και της θρησκείας¹⁹. Παρ' όλ' αυτά παρατηρείται παραμέληση της πνευματικής-θεολογικής καλλιέργειας των ανθρώπων ή και αδιαφορία για αυτήν, πρώτιστα από την οικογένεια και στη συνέχεια από τους άλλους φορείς της κοινωνικοποίησής τους, με αποτέλεσμα οι άνθρωποι να διαμορφώνονται πνευματικά και ήθικα από ποικίλες άλλες πηγές, όπως το διαδίκτυο, Μ.Μ.Ε. κ.ά.²⁰. Έτσι πολλοί σύγχρονοι άνθρωποι θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως θεολογικά αναλφάβητοι²¹. Είναι απομακρυσμένοι από κάποια πνευματική ζωή, που μπορεί να νοηματοδοτήσει την έμφυτη αναζήτησή τους ή ακόμη και να τους προσδώσει τον θρησκευτικό γραμματισμό, να κατανοούν δηλαδή τους άλλους ανθρώπους, έφ' όσον οι ίδιοι με επίγνωση αδιαφορούν για την όπτική της Θεολογίας για τον κόσμο και τη ζωή.

Η θεολογική γνώση στην περίπτωση της μη τυπικής εκπαίδευσης είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη ζωή και τη δράση της Έκκλησίας και διδάσκεται στους ανθρώπους κυρίως με τη θρησκευτική αγωγή και την κατήχηση, που αναπτύσσεται στο πλαίσιο της οικογένειας και της ένορίας²². Συγκεκριμένα στην ένορία λειτουργούν για αυτό κατηχητικά σχολεία, ενώ πραγματοποιούνται ακόμη κηρύγματα από τους κληρικούς και τους ιεροκήρυκες στους πιστούς και τους συμμετέχοντες τακτικών θρησκευτικών συνάξεων, όπως είναι ο εβδομαδιαίος κύκλος συζήτησης θεολογικών ζητημάτων. Στην περίπτωση της τυπικής εκπαίδευσης

18. J. Hunter, "‘Ordinary theology’ in the classroom: experience and belief in secondary religious education", *Professional Reflection: Theory and practice*, 33 (2014), σσ. 58-61· Μ. Κουκουνάρα-Λιάγκη, *Έπιστήμες της Παιδαγωγικής και πρώτη Έφηβεία. Συμβολή στη διδακτική μεθοδολογία της Θρησκευτικής Έκπαίδευσης*, έκδ. Gutenberg, Αθήνα 2015.

19. A. Giddens, *Κοινωνιολογία*, έκδ. Gutenberg, Αθήνα 2009· J. Hunter, *ό.π.*, σ. 59.

20. Κουκουνάρα-Λιάγκη, *ό.π.*, σσ. 61-72.

21. Τ. Ρόους, «Άγωγή του όλου προσώπου: μία ορθόδοξη προοπτική», στό: Σ. Φωτίου (έπιμ.), *Άνθρωποποιός Άγωγή*, έκδ. Άρμός, Αθήνα 2009, σσ. 136-149.

22. Κ. Ταρσάρα, «Όρθόδοξη Θεολογία και Θρησκευτική Άγωγή», στό: Σ. Φωτίου (έπιμ.), *Άνθρωποποιός Άγωγή*, *ό.π.*, Αθήνα 2009, σσ. 158-223.

σὲ χώρες μὲ συγκεντρωτικὰ ἐκπαιδευτικὰ συστήματα, ὅπως εἶναι ἡ Ἑλλάδα δηλαδή, ἡ Ἐκπαίδευση ἀποτελεῖ ἐθνικὴ ὑπόθεση καὶ ὀργανώνεται κεντρικὰ ἀπὸ τὸ κράτος, ἡ θρησκευτικὴ-θεολογικὴ γνώση προσδιορίζεται ἀπὸ τοὺς κρατικοὺς φορεῖς ποὺ καθορίζουν τὰ *curricula* τῶν σχολείων Πρωτοβάθμιας καὶ Δευτεροβάθμιας Ἐκπαίδευσης. Στὴν Ἑλλάδα, ἡ θεολογικὴ γνώση ἀναπτύσσεται μὲ τὴ σχολικὴ ζωὴ, στὴν ὁποία ἐντάσσονται χριστιανικὲς ἐορτές (π.χ. Χριστοῦγεννα, ἐορτὴ Τριῶν Ἱεραρχῶν κ.ἄ.) καὶ συμμετοχὴ σὲ μυστήρια (Θεῖα Εὐχαριστία) καὶ ἁγιαστικὲς πράξεις (Ἁγιασμός, προσευχὴ κ.ἄ.), ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ Θ.Ε.

2. Ἡ θέση τῆς Θεολογίας στὴ Θρησκευτικὴ Ἐκπαίδευση

2.1 Σύγχρονος πολιτισμός, θρησκεία καὶ ἐκπαίδευση

Ὁ δυτικὸς πολιτισμός, ὡς γνωστόν, δίδει βάρους στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη. Προϋποθέτει ὅτι μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἐπιτυγχάνεται ἡ κοινωνικὴ εὐημερία καὶ βελτιώνεται ἡ ποιότητα τῆς ζωῆς τῶν πολιτῶν²³. Ὡστόσο, ὁ σύγχρονος τρόπος ζωῆς τῆς παγκοσμιοποίησης φαίνεται νὰ παραμερῖζει τὸ ἰδεώδες ἐνὸς χριστιανικοῦ τρόπου ζωῆς²⁴. Τὴν ἴδια ὥρα, πολυπλοκότητα καὶ πλουραλισμὸς χαρακτηρίζουν τὶς σύγχρονες συνθήκες ζωῆς, αὐξάνοντας τὸ αἶσθημα ἀβεβαιότητας, μὲ τὸ ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νὰ συμβιβασθεῖ. Οἱ νέοι μάλιστα, ποὺ ζοῦν μὲ ἄμεση ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν τεχνολογία καὶ τὴν εἰκόνα, οἱ ὁποῖες διαμορφώνουν τὴν κουλτούρα τῶν σημερινῶν ἀνθρώπων, ἔρχονται σὲ ἐπαφὴ καθημερινὰ μὲ μεγάλο ὄγκο πληροφοριῶν καὶ μὲ πρόσωπα ποὺ ἔχουν διαφορετικὰ πολιτισμικὰ στοιχεῖα²⁵. Τὴν ἴδια ὥρα μεγάλες πληθυσμιακὲς ομάδες μετακινοῦνται ὡς πρόσφυγες ἢ μετανάστες καὶ οἱ κοινωνίες ἀλλάζουν ραγδαῖα, ἰδιαίτερα στὴν ἐκκοσμικευμένη Εὐρώπη, ὅπου ἀπὸ τὴ μία ἐξοβελίζεται ἡ χριστιανικὴ

23. Giddens, ὁ.π.

24. Π. Νέλλας, «Ἡ παιδεία καὶ οἱ Ἕλληνες, μέρος Α'», *Σύναξη* 21 (1987), σσ. 9-21.

25. Π. Καραμούζης, «Ἡ ψηφιακὴ παρουσία τῶν θρησκευτικῶν προϊόντων στὴν κοινωνία τῆς πληροφορίας. Ἡλεκτρονικὲς ἀποτυπώσεις ἢ ἐπιβλαβεῖς ἐπιβιώσεις τοῦ ἀνορθολογισμοῦ», στό: Ἄ. Σοφός, *Παιδαγωγικὲς Διαστάσεις τῶν Νέων Μέσων*, ἐκδ. Γρηγόρης, Ἀθήνα 2009, σσ. 126-155.

πίστη από το επίσημο πεδίο του κράτους και υφίσταται σταδιακά ό χριστιανικός αποχρωματισμός των κοινωνιών και από την άλλη νεο-εισερχόμεοι πληθυσμοί παρουσιάζουν ύψηλά επίπεδα πίστεως και θρησκευτικότητας, αλλάζοντας πλήρως τον χάρτη των θρησκειών στην Ευρωπαϊκή ήπειρο²⁶. Έτσι, ενώ ή καλλιέργεια τής πίστεως έπαφίεται στο πεδίο τής ιδιωτικής ζωής των πολιτών, ταυτόχρονα έμφανίζονται και καλλιεργούνται φανατικές θρησκευτικές συμπεριφορές, κυρίως σε περιοχές δυτικών πόλεων στις όποιες συγκεντρώνονται μουσουλμανικοί πληθυσμοί²⁷. Και αυτές βέβαια προέρχονται και από τις δύο θρησκείες, τον Χριστιανισμό και το Ίσλάμ, για διαφορετικούς λόγους. Έπομένως, ή κατάσταση που διαμορφώνεται σταδιακά στις δυτικές πλουραλιστικές κοινωνίες έμφανίζει ανάμεσα στα άτομα δύο άκραιοθ θρησκευτικού χαρακτήρα συμπεριφορές, όι όποιες κυμαίνονται από τή θρησκευτική άδιαφορία μέχρι τον θρησκευτικό φανατισμό.

Στήν Ελλάδα φαίνεται να υπάρχουν στοιχεία θρησκευόμενης κοινωνίας²⁸, ενώ το κράτος δέν άποτελεί παράδειγμα έκκοσμικευμένου κράτους. Στήν Έκπαίδευση ή καλλιέργεια τής θρησκευτικής συνείδησης, σύμφωνα με το Σύνταγμα, άποτελεί γενικό σκοπό τής εκπαίδευσης στο σχολείο, και αυτή, σύμφωνα με πρόσφατες άποφάσεις του Συμβουλίου τής Έπικρατείας, δέν μπορεί παρά να είναι Όρθόδοξη και να άφορα όρθόδοξους μαθητές (660 και 926/2018 και 1349 και 1350/2019). Άρα, μιλάμε για μία «όμολογιακή» και ρητά «μη κατηχητική» Θ.Ε.. Σε αυτήν έχει θέση ή Θεολογία κατά κύριο λόγο, προσφέροντας περιεχόμενο, αλλά και επιδρώντας στους σκοπούς τής. Άλλωστε, ή Θ.Ε. συνδέθηκε με τή Θεολογία από τήν ίδρυση του Νεοελληνικού κράτους. Άποτέλεσε το κύριο περιεχόμενο του μαθήματος. Άπόφοιτοι Θεολογίας, όριστικά μετὰ

26. Pewforum.org, *Why Muslims Are Rising Fastest and the Unaffiliated Are Shrinking as a Share of the World's Population*, <https://www.pewforum.org/2015/04/02/religious-projections-2010-2050/>, 26.8.2020.

27. Στ. Γιαγκάζογλου, «Ή Θεολογία τής έτερότητας και το θρησκευτικό μάθημα στην Ελλάδα. Διαπολιτισμικές δυνατότητες και προοπτικές», στό: Στ. Γιαγκάζογλου, Α. Νευροκοπλής, & Γ. Στριλιγκάς (έκδ.), *Τά Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο*, έκδ. Άρμός, Άθήνα 2013, σσ. 351-366.

28. J. Evans & C. Baronavski, *How do European countries differ in religious commitment? Use our interactive map to find out*, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/12/05/how-do-european-countries-differ-in-religious-commitment/>, 26.8.2020.

ἀπὸ τὸ 1930, διδάσκουν τὸ μάθημα στὴ Δευτεροβάθμια Ἐκπαίδευση. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, σύμφωνα μὲ τὸν Καταστατικό τῆς Χάρτη (ν.590/1977), ἔχει λόγο καὶ διαλέγεται μὲ τὸ κράτος γι' αὐτό, ἐνῶ κάθε προσπάθεια μεταρρύθμισης –ὄχι ἀπαραίτητα ἀποθεολογικοποίησης– τῆς Θρησκευτικῆς Ἐκπαίδευσης θεωρήθηκε ἀντιορθόδοξη κίνηση καὶ στέφθηκε μὲ ἀποτυχία ἢ μερική ἐπιτυχία (1960, 1990, 2017)²⁹.

2.2. Θεολογία καὶ Θρησκευτικὴ Ἐκπαίδευση

Στὴ Θ.Ε.³⁰ στὴ σύγχρονη ἐποχὴ θεωρητικὰ καὶ βασικὰ διακρίνονται δύο διαφορετικὲς ἀπόψεις³¹ γιὰ τὴ θέση τῆς Θεολογίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ παράγει ἢ θρησκεία: ἀπὸ τὴ μία ἢ ἄποψη τῆς πολιτισμικῆς ἀποκλειστικότητας (cultural absolutists) καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἢ ἄποψη τῆς πολιτισμικῆς σχετικότητας (cultural relativists). Στὴν πρώτη, ὁ κυρίαρχος πολιτισμὸς κάθε χώρας διαπερνᾷ πλήρως τὴν κρατικὴ ἐκπαίδευση, ποὺ προσφέρεται σὲ ὅλους τοὺς πολῖτες. Μέσω αὐτῆς διδάσκονται στοὺς μαθητὲς οἱ κυρίαρχες πολιτισμικὲς ἀξίες –καὶ οἱ θρησκευτικὲς– χωρὶς νὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν τὰ ιδιαίτερα προσωπικὰ καὶ πολιτισμικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ οἱ διαφοροποιήσεις ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ αὐτά³². Στὴ δευτέρη περίπτωση, οἱ διαφορετικοὶ πολιτισμοὶ καὶ οἱ διαφορετικὲς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τῶν πληθυσμιακῶν ομάδων, ποὺ διαβιοῦν σὲ μία δημοκρατικὴ χώρα, ἀποκτοῦν τὴν ἀξία τους στὴν Ἐκπαίδευση. Ἔτσι, στὸ σχολεῖο καὶ στὴ Θ.Ε. γίνονται ἀποδεκτὲς οἱ ιδιαιτερότητες τῆς κουλτούρας τῶν μειονοτικῶν ομάδων. Διδάσκονται ὡς ἕναν βαθμὸ οἱ διαφορετικὲς θρησκείες καὶ συγχρόνως καλλιιεργεῖται μία θετικὴ στάση

29. Ἐμμ. Περσελῆς, «Ὁ Εὐρωπαϊκὸς προσανατολισμὸς τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν: διαπιστώσεις καὶ προοπτικὲς», στό: Στ. Γιαγκάζογλου, Ἀ. Νευροκοπλῆς, & Γ. Στριλιγκᾶς (ἐκδ.), *Τὰ Θρησκευτικὰ στὸ σύγχρονο σχολεῖο*, ὅ.π., σσ. 415-428· Μ. Κουκουνάρας-Λιάγκης, «Ἐρμηνεύοντας τὴ σημερινὴ κρίση στὴν παιδεία καὶ τὴ θρησκευτικὴ ἐκπαίδευση μὲ τὰ φῶτα τοῦ δασκάλου Παναγιώτη Νέλλα ἢ Ζώντας τὴ “μέρα τῆς Μαρμότας”», *Σύναξη* 140 (2016), σσ. 41-52.

30. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ὀμιλοῦμε γιὰ ἐκπαίδευση-κατήχηση, διότι δὲν ὑφίσταται ὀργανωμένα στὴν τυπικὴ ἐκπαίδευση σὲ κανένα δυτικὸ κράτος.

31. M. Grimmitt, “Religious education and the ideology of pluralism”, *British Journal of Religious Education* 16 (1994), σσ. 133-147.

32. Ἐμμ. Περσελῆς, «Πολιτισμικὴ ἐτερότητα καὶ Σχολικὴ Θρησκευτικὴ Ἀγωγή στὴν Εὐρώπη καὶ ιδιαίτερα στὴν Ἑλλάδα», στό: Σ. Φωτίου (ἐπιμ.), *Ἀνθρωποποιὸς Ἀγωγή*, ὅ.π., σσ. 123-135.

για τὰ πολιτισμικά χαρακτηριστικά τῆς πλειοψηφούσας πληθυσμιακὰ ὁμάδας³³. Ἡ δεύτερη προσέγγιση φαίνεται ὅτι ταιριάζει καλύτερα στὴ σύγχρονη πολυπολιτισμικὴ κοινωνία, καθὼς τὸ ποσοστὸ τῆς διδασκαλίας τῆς κάθε θρησκείας τὸ καθορίζει τὸ κράτος καὶ φυσικὰ μπορεῖ νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν στὴ διδασκαλία ἢ «ἐπικρατοῦσα» θρησκεία, ὅπως στὴν ἑλληνικὴ περίπτωση, καὶ διακριτὰ νὰ διδάσκονται καὶ ἄλλες θρησκείες. Ἀντίθετα, στὴν περίπτωση τῆς πολιτισμικῆς ἀποκλειστικότητας, οἱ θεολόγοι ἐκπαιδευτικοὶ πολλὰς φορὲς διδάσκουν ἓνα μάθημα ποὺ δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τοὺς τὶς πολιτισμικὲς ιδιαιτερότητες, τὶς διαφορετικὲς ιδέες καὶ τὰ διαφορετικὰ πιστεύω μιᾶς μερίδας τῶν μαθητῶν τοῦ σχολείου τους³⁴, ποὺ φυσικὰ μπορεῖ νὰ ἀνήκει καὶ στὴ θρησκεία τῆς πλειονότητας.

Ἡ Θ.Ε. λοιπόν, ποὺ προσδιορίζεται ἀπὸ τὴ Θεολογία καὶ διδάσκει θέματα προερχόμενα ἀπὸ τὴ Θεολογία, μπορεῖ νὰ ἀποδέχεται τὴν ἑτερότητα καὶ ὀφείλει νὰ καλλιεργῇ τὸν διάλογο. Ἀναδεικνύουμε στὴν ἐκπαιδευτικὴ πράξη τὴν προσέγγιση τοῦ σύγχρονου κόσμου ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία μέσα ἀπὸ τὴ Θεολογία τοῦ προσώπου καὶ τῆς ἑτερότητας³⁵. Μία τέτοια προσέγγιση, χωρὶς νὰ ὑποβιβάζει τὴν Ὁρθόδοξη χριστιανικὴ πίστη, κάνει ἓνα ἄνοιγμα στὸν σύγχρονο κόσμος, ἀποδέχεται τὴ θρησκευτικὴ καὶ κάθε ἄλλου εἴδους ἑτερότητα κατανοώντας τοὺς προβληματισμοὺς καὶ τὶς ἀνάγκες τῶν σημερινῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν³⁶. Ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ μία νέα πρόκληση γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία, ἢ ὁποῖα καλεῖται μέσῳ τῆς Θ.Ε. νὰ διαλεχθεῖ μὲ τὶς σύγχρονες καταστάσεις τῆς ζωῆς τῶν μαθητῶν καὶ νὰ λάβει θέση στὰ σύγχρονα κοινωνικὰ ζητήματα καὶ προβλήματα ποὺ ἀντιμετωπίζουν οἱ ἴδιοι καὶ οἱ οἰκογένειές τους³⁷, σὲ ἐκπαιδευτικὸ περιβάλλον καὶ μὲ

33. Ἐμμ. Περσελῆς, ὅ.π.

34. Hunter, ὅ.π., σ. 59

35. J. Zizioulas, *Being as Communion: Studies in Personhood and the Church*, St Vladimir's Seminary Press, Crestwood, N.Y 1997· Στ. Γιαγκάζογλου, «Πρόσωπο καὶ ἑτερότητα-Δοκίμιο γιὰ μία θεολογία τῆς ἑτερότητας» *Ἰνδικτος* 21 (2006), σσ. 87-125· Ἰω. Ζηζιούλας, «Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ τρίτη χιλιετία», στό: Σ. Φωτίου (ἐπιμ.), *Ἀνθρωποποιὸς Ἀγωγή*, ὅ.π., σσ. 101-123.

36. Γιαγκάζογλου, ὅ.π., σσ. 356-357.

37. Γιαγκάζογλου, ὅ.π., σ. 352· Π. Καλαϊτζίδης, «Γιὰ τὸν διάλογο τῶν θρησκειῶν καὶ τῶν πολιτισμῶν στό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν» στό: Στ. Γιαγκάζογλου, Ἀ. Νευροκοπλῆς,

τους όρους του σχολείου. Θα την ονομάζαμε με όρους Epstein (2012) «έφαρμοσμένη Θεολογία», όσο και αν αυτό ακούγεται περίεργο, καθώς και η Θεολογία έχει στο κέντρο της πάντοτε τη σχέση του ανθρώπου με τον Θεό και την αλλαγή-μεταμόρφωση του κόσμου.

Έτσι, από τη μία η Θ.Ε. συνδέεται τόσο με τα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα, που επηρεάζουν τις ζωές των ανθρώπων και των νέων, και από την άλλη διδάσκει ειδικότερα θέματα και έννοιες, όπως η ζωή, ο θάνατος, η ήθικη κ.ά., που προάγουν τη σκέψη και υποστηρίζουν την ανάπτυξη. Παράλληλα, στη σύγχρονη διδακτική μεθοδολογία που εφαρμόζει, ακούγονται όλες οι φωνές, επειδή αναπτύσσεται διάλογος με τους μαθητές για την προσέγγιση και έρμηνεία των διαφόρων θεμάτων της διδασκτέας ύλης³⁸. Σε αυτό το πλαίσιο είναι πολύ σημαντικό να αναζητούνται τρόποι συνεχούς αναβάθμισης της Θ.Ε. και ανανέωσης με βάση νέες παιδαγωγικές θεωρίες και μεθόδους, διότι αποτελεί πραγματική ναυαρχίδα της ανθρωπιστικής παιδείας στο σημερινό σχολείο³⁹ και αυτό διαφαίνεται στους σκοπούς της. Πητά δηλώνεται στα τελευταία Προγράμματα Σπουδών του Δημοτικού-Γυμνασίου (Φ.Ε.Κ. 698/τ.Β'/4-3-2020) και Λυκείου (Φ.Ε.Κ. 699/τ.Β'/4-3-2020) της Θ.Ε. της Ελλάδας ότι σκοπεύει «...οί μαθητές να καταστούν ελεύθεροι και υπεύθυνοι πολίτες, που κατανοούν και σέβονται τις αρχές της Δημοκρατίας και των Δικαιωμάτων του Άνθρώπου».

2.3 Η θεολογική γνώση στη Θρησκευτική Έκπαίδευση

Βασικός σκοπός της τυπικής εκπαίδευσης στο ελληνικό σχολείο είναι η καλλιέργεια της θρησκευτικής συνείδησης των μαθητών ώστε να γίνουν ελεύθεροι και υπεύθυνοι πολίτες, σύμφωνα με το άρθρο 16, παρ. 2 του Συντάγματος. Σε αυτό συμβάλλει μεταξύ των άλλων και η Θ.Ε., με την οποία επιδιώκεται η ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης και του θρησκευτικού γραμματισμού των μαθητών, στο πλαίσιο μιας

& Γ. Στριλιγκάς (έκδ.), *Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο*, ό.π., σσ. 367-388).

38. Α. Στογιαννίδης, «Το Μάθημα των Θρησκευτικών στη Δημόσια Έκπαίδευση: ένα Μάθημα Θέσεων, Στοχασμού και Έρμηνείας», *Σύνθεσις* 5 (2016), σσ. 41-67.

39. Κ. Δελικωνσταντής, «Το μάθημα των Θρησκευτικών: Ταυτότητα και προοπτικές», στο: Στ. Γιαγκιάζογλου, Ά. Νευροκοπλής, & Γ. Στριλιγκάς (έκδ.), *Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο*, ό.π., σσ. 401-414.

άνοικτης Ὁρθόδοξης χριστιανικῆς ἐκπαίδευσης. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι, γιὰ νὰ ἐπιτευχθοῦν οἱ ἀνωτέρω σκοποὶ στὴν πράξη, ἡ Θ.Ε. προϋποθέτει τόσο τὴν προσέγγιση τῆς Ὁρθόδοξης χριστιανικῆς παράδοσης ὅσο καὶ τὴ γνωριμία μὲ τὰ ἄλλα θρησκευόμενα, προκειμένου νὰ εἶναι σὲ θέση οἱ μαθητὲς νὰ κατανοήσουν τὸν ἑαυτὸ τους, τοὺς ἄλλους καὶ τὸν κόσμο γύρω τους⁴⁰. Ἡ Θ.Ε. βέβαια δὲν ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀναπτύξει καὶ νὰ ἀξιολογήσει τὴν πίστη τῶν μαθητῶν, καθὼς ἡ πίστη εἶναι κάτι βαθὺ καὶ ἀναπτύσσεται εἰς βάθος χρόνου, ἂν καὶ ἡ Θ.Ε. πραγματεύεται θέματα πίστεως. Ὑποστηρίζει περισσότερο τοὺς μαθητὲς νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ συγκεκριμένα ζητήματα τῆς Θεολογίας, τὰ ὅποια παράγουν ὑψηλοῦ ἐπιπέδου γνώση καὶ καλλιεργοῦν τὶς γνωστικὲς τοὺς δεξιότητες καὶ τὴν κριτικὴ τους σκέψη⁴¹. Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ «παιδαγωγικὸ ἰδεῶδες τῆς ἐν Χριστῷ ἀνακαίνισης τοῦ ἀνθρώπου» φαίνεται ὅτι μπορεῖ νὰ συμβάλει στὴ δημιουργία ὑπεύθυνων καὶ εὐσυνείδητων πολιτῶν⁴². Αὐτὸ ὅμως συμβαίνει μόνον ὅταν δὲν περιλαμβάνεται καμμία δογματικὴ ἰδεολογία ἢ δογματισμὸς, ὁ ὁποῖος νεκρώνει κάθε δημιουργικὴ γνώση καὶ ἐπιθυμία γιὰ δικαιοσύνη καὶ ἀληθινὴ κοινωνία⁴³.

Στὴν περίπτωση τῆς ἐλληνικῆς Ἐκπαιδευσεως, πέρα ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξη χριστιανικὴ παράδοση, ἐξετάζονται καὶ οἱ ἄλλες θρησκείες ἀπὸ πλευρᾶς τῶν συμβόλων, τῆς τέχνης, τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς τῶν πιστῶν τους, σύμφωνα μὲ τὸν Ninian Smart⁴⁴, προκειμένου οἱ μαθητὲς νὰ καλλιεργήσουν τὶς δεξιότητές τους γιὰ κριτικὴ, τὸν σεβασμὸ πρὸς τὸν «ἄλλο» καὶ τὴν ἀνοχή⁴⁵. Στὴν περίπτωση αὐτὴ δίδεται ἡ δυνατότητα στὴ Θ.Ε. νὰ προβάλλει τὶς οἰκουμενικὲς ἀξίες τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καί, ἐφ' ὅσον διδάσκεται μὲ βιωματικὸ τρόπο, οἱ μαθητὲς νὰ διερευνοῦν ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὸ Ὁρθόδοξο χριστιανικὸ ἦθος, τὴ χριστιανικὴ ζωὴ καὶ τὸν χριστιανικὸ πολιτισμὸ στὴν πράξη.

40. Γιαγκάζογλου, ὅ.π., σ. 363· Καλαϊτζίδης, ὅ.π., σ. 388· Κουκουνάρας-Λιάγκης, ὅ.π., σ. 141.

41. G. Rossiter, *Life to the full: The changing landscape of contemporary spirituality – implications for Catholic school religious education*, Print2day Pty Ltd, Thornleigh 2018.

42. Στογιαννίδης, ὅ.π., σ. 56· Κουκουνάρας-Λιάγκης, ὅ.π., σ. 141.

43. Κουκουνάρας-Λιάγκης, ὅ.π., σ. 198· Ν. Ματσούκας, ὅ.π.,

44. N. Smart, *The Religious Experience of Mankind*, Fontana, London 1971.

45. Ἐμμ. Περσελῆς, «Ἑλληνικὴ σχολικὴ Θρησκευτικὴ Ἀγωγή καὶ εὐρωπαϊκὴ ὁλοκλήρωση», *Θεολογία* 63, 1 (1992), σσ. 117-131.

Επίσης, παρέχεται ή δυνατότητα στους μαθητές της τάξης που έχουν άλλες απόψεις ή ακολουθούν κάποια άλλη θρησκεία να χρησιμοποιούν τις θρησκευτικές εμπειρίες και αυτές να συνδέονται με τα μηνύματα και τις αξίες του Όρθόδοξου Χριστιανισμού⁴⁶. Έπομένως, με βάση αυτήν την προσέγγιση, ή Θ.Ε. έχει έναν γνωσιακό χαρακτήρα, υπό την έννοια του Bloom και των συνεχιστών του, καλλιεργεί δηλαδή πληροφορίες, δεξιότητες και στάσεις⁴⁷ που αφορούν τη θρησκεία, συγκεκριμένα τον Όρθόδοξο Χριστιανισμό, και διακριτά άλλες θρησκείες και τον πολιτισμό τους⁴⁸.

Η απόκτηση θεολογικών γνώσεων μέσω της μελέτης θεολογικών ζητημάτων επιτυγχάνεται με την εκπαιδευτική προσέγγιση της Αγίας Γραφής, των έργων των Πατέρων της Εκκλησίας, όπως και μέσα από άλλα κείμενα θρησκευτικού χαρακτήρα⁴⁹. Οί μαθητές κάθε ηλικίας, ανάλογα με τις αντιληπτικές τους ικανότητες και τὸ αναπτυξιακό τους στάδιο, μπορούν να αποκοτύν με την κατάλληλη διδακτική μεθοδολογία σταδιακά γνώσεις από την πλούσια παράδοση του Όρθόδοξου Χριστιανισμού. Οί γνώσεις αυτές, ως γνώσεις-πληροφορίες, δεξιότητες και στάσεις μπορούν να έχουν διάρκεια και να είναι χρήσιμες/ωφέλιμες στην καθημερινή ζωή των παιδιών και των νέων, ἐφ' ὅσον διδάσκονται με βιωματικό τρόπο, όταν δηλαδή εμπλέκουν τους μαθητές στη μαθησιακή διαδικασία, ζητώντας τους να κρίνουν και να συνδέσουν τη δράση συγκεκριμένων θρησκευτικών προσωποτήτων με τὰ δικά τους βιώματα και καταστάσεις της σύγχρονης ζωής⁵⁰ και θεολογικά νοήματα με δικές τους προκατανοήσεις, που καλούνται να ἐλέγξουν και, ἂν χρειάζεται, να ἐπαναπροσδιορίσουν. Αυτό σημαίνει ὅτι κατὰ τὴ διδασκαλία

46. Περσελής, ὅ.π., σ. 125· Ν. Τσιρέβελος, «Θρησκευτική Ἐκπαίδευση και θρησκευτικές ἑτερότητες. Τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν ἐθνικιστική κατανόηση τῆς θρησκείας στὴν οἰκουμενικότητα τῆς ὀρθοδοξίας και τὸν θρησκευτικὸ πλουραλισμὸ», *Συμβολή* 6-7 (2019), σσ. 65-84.

47. L. W. Anderson & D. Krathwohl, *A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives*, Longman, New York 2001· D. R. Krathwohl, "A Revision of Bloom's Taxonomy: An Overview", *Theory into Practice* 41 (2002), σσ. 212-218· Κουκουνάρας-Λιάγκης, ὅ.π., σ. 88.

48. Καλαϊτζίδης, ὅ.π., σσ. 386, 388.

49. Α. Βρέιμ, «Ἐπαναπροσδιορισμὸς τῆς Θρησκευτικῆς Ἀγωγῆς», στό: Σ. Φωτίου (ἐπιμ.), *Ἀνθρωποποιὸς Ἀγωγή*, ὅ.π., σσ. 34-45· Τσιρέβελος, ὅ.π., σ. 75.

50. Περσελής, ὅ.π., σ. 125.

ἀξιοποιούονται δοκιμασμένες ἀπὸ τὶς Ἐπιστῆμες τῆς Παιδαγωγικῆς καί, μὲ βάση τὴ διεθνή ἐμπειρία, ἐπιτυχημένες διδακτικὲς μέθοδοι, προκειμένου νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ διασύνδεση τῆς Ὁρθόδοξης χριστιανικῆς παράδοσης μὲ τὴ σύγχρονη ζωὴ καὶ τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα τοῦ τόπου⁵¹. Αὐτὸ πραγματοποιεῖται, ὅπως θὰ ἀναλυθεῖ παρακάτω, ὅταν ἡ ὕλη τοῦ μαθήματος διαμορφώνεται μὲ βάση τὴν ἀναπτυξιακὴ ἡλικία καὶ τὴ σχέση ποὺ ἔχει μὲ τὸν πραγματικὸ κόσμον καὶ μὲ τὰ ἐνδιαφέροντα τῶν μαθητῶν⁵² καὶ μὲ τρόπο ποὺ νὰ καθιστᾶ δυνατὴ τὴ συμμετοχὴ ὅλων τῶν μαθητῶν, ἀνεξαρτήτως τῆς θρησκευτικότητάς τους ἢ μὴ. Ἔτσι, οἱ πιστοὶ μαθητὲς μποροῦν νὰ καλλιεργηθοῦν περισσότερο καὶ νὰ γνωρίσουν καλύτερα τὴν πίστη τους, σύμφωνα μὲ τὰ ἐρευνητικὰ δεδομένα⁵³, ἐνῶ οἱ μαθητὲς ποὺ δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὴ θρησκεία θὰ ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ ἀνακαλύψουν τὸν πλοῦτον τῆς Ὁρθόδοξης χριστιανικῆς ὀπτικῆς καὶ τῆς θρησκείας τοῦ κόσμου ποὺ εἶναι γύρω τους. Ἀκόμη καὶ ὅσοι μαθητὲς ἔχουν ἀρνητικὴ στάση ἀπέναντι στὴ θρησκεία μποροῦν νὰ μποῦν στὴ διαδικασία νὰ διερευνήσουν τοὺς λόγους τῆς στάσης τους⁵⁴.

3. Διδακτικὲς προσεγγίσεις γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς θεολογικῆς γνώσης στὴ Θρησκευτικὴ Ἐκπαίδευση

Μετὰ ἀπὸ τὸ 2000, στὴν ἔρευνα τῆς Θεολογίας στὴ Θ.Ε. καὶ τῆς διδακτικῆς μεθοδολογίας ἔχουν δημοσιευθεῖ ἀποτελέσματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ ἐξαχθοῦν συμπεράσματα γιὰ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον αὐτῆς τῆς σχέσης.

51. Δεληκωνσταντῆς, ὀ.π., σ. 409· Μ. Κουκουνάρας-Λιάγκης, *Ἐκπαιδευτικοὶ ἐν δράσει. Νέα Πολυτροπικὴ Διδακτικὴ*, ἐκδ. Γρηγόρης, Ἀθήνα 2011· Βασιλικὴ Μητροποῦλου, *Νέες Τεχνολογίες καὶ Θρησκευτικὴ Ἀγωγή*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2007.

52. Κουκουνάρας-Λιάγκης, ὀ.π., σσ. 143, 166-168.

53. Μ. Κουκουνάρας-Λιάγκης, *Ἡ συμβολὴ τῆς Κοινωνικῆς Παιδαγωγικῆς καὶ τῆς Θρησκευτικῆς Ἐκπαίδευσης στὴ διαχείριση τῶν σύγχρονων συνθηκῶν τῆς παγκοσμιοποίησης, τῆς μετακίνησης πληθυσμῶν καὶ τῆς πολυπολιτισμικότητας*. (ἀδημοσίευτη Μεταδιδακτορικὴ Ἔρευνα), Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, Π.Τ.Δ.Ε., Ἀθήνα 2019.

54. Νέλλας, ὀ.π.

Στή Γερμανία, από το ευρωπαϊκό πρόγραμμα, που διενεργήθηκε υπό τον Wolfram Weisse, ReDi: Religion and Dialogue in Modern Societies⁵⁵, προέκυψε η διδακτική προσέγγιση της Διαλογικής Θεολογίας (Dialogical Theology), η οποία υποστηρίζει ότι οι θρησκείες στη σημερινή εποχή της παγκοσμιοποίησης είναι αναγκαίο να έλθουν σε διάλογο μεταξύ τους⁵⁶ στο πλαίσιο της Έκπαίδευσης. Σκοπός είναι η καλλιέργεια του σεβασμού, και μάλιστα στον ίδιο βαθμό, των πολιτισμικών χαρακτηριστικών και συνεπώς των διαφορετικών θρησκευτικών πεποιθήσεων των πολιτιστικών-θρησκευτικών ομάδων μιᾶς κοινωνίας. Και τούτο διότι στόχος είναι η αλληλογνωριμία μεταξύ των μαθητών και όχι η αλλοίωση της παράδοσης της κάθε ομάδας⁵⁷. Αυτό στη Θ.Ε. επιτυγχάνεται με τον οργανωμένο διάλογο μεταξύ ανθρώπων από διαφορετικές πολιτισμικές και θρησκευτικές παραδόσεις. Έτσι επιχειρείται η προσέγγιση του τρόπου που βλέπουν τα διάφορα ζητήματα οι θρησκευτικές παραδόσεις και η θεολογία τους⁵⁸ και μάλιστα σε σχέση με τη ζωή των μαθητών που συμμετέχουν στη διδασκαλία. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι μαθητές να γνωρίσουν καλύτερα τον κόσμο γύρω τους και τα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των συμμαθητών τους. Παράλληλα, κατανοούν καλύτερα τον ίδιο τον εαυτό τους και εκτιμούν τη δική τους θρησκευτική παράδοση, την οποία διακρίνουν σε σχέση με τις άλλες⁵⁹. Προϋπόθεση για να λειτουργήσει εποικοδομητικά ο διάλογος στο πλαίσιο της Θ.Ε. είναι αυτοί που θα συμμετέχουν να έχουν κάποια πίστη ή να συνδέονται με κάποια θρησκευτική κοινότητα⁶⁰. Επίσης, είναι σημαντικό οι μαθητές να εργάζονται και να συνεργάζονται σε μεικτές θρησκευτικά ομάδες ώστε να καλλιεργείται ο αμοιβαίος σεβασμός και να αντιμετωπίζονται ισότιμα όλα τα μέλη, ανεξαρτήτως των θρησκευτικών τους παραδόσεων. Με αυτούς τους όρους ο διάλογος είναι ανοικτός, προκειμένου όλοι να

55. W. Weisse, "The European Research Project ReDi: Religion and Dialogue in Modern Societies. An Overview", *Religion & Education* 46 (2019), σσ. 1-19.

56. C. Roloff, "Dialogical Theology – Doing Theology Together. A Buddhist Response to the Challenge of Religious Pluralization", στί: A. Körs, W. Weisse, & J.-P. Willaime, *Religious Diversity and Interreligious Dialogue*, Springer, Gewerbestrasse 2020, σσ. 281-295.

57. Roloff, ό.π., σ. 285.

58. Roloff, ό.π., σ. 330.

59. Roloff, ό.π., σ. 330· Περσελής, ό.π., σ. 425· G. Rossiter, *Life to the full...*, ό.π.

60. Rossiter, ό.π., σ. 8.

μπορούν να εκφράσουν τις σκέψεις τους και να ακούσουν τις απόψεις και τις τοποθετήσεις των άλλων⁶¹.

Από τη Γερμανία επίσης προέρχεται η Θεολογία με τα παιδιά (Children's Theology)⁶². Στην περίπτωση αυτή προωθείται ο στοχασμός με τα παιδιά σε θρησκευτικά ζητήματα⁶³. Η Θεολογία αξιοποιείται με τρεις τρόπους με τους μαθητές, που συνδέονται με ανάλογες διδακτικές δραστηριότητες, οι οποίες με τη σειρά τους διαμορφώνουν κατάλληλα το περιβάλλον της τάξης⁶⁴. Πρόκειται α) για τη Θεολογία από τα παιδιά (Theologizing of children), β) τη Θεολογία με τα παιδιά (Theologizing with children) και γ) τη Θεολογία για τα παιδιά (Theologizing for children)⁶⁵. Στην πρώτη περίπτωση της προσέγγισης της Θεολογίας από τα παιδιά, οι θεολόγοι εκπαιδευτικοί μελετούν και παρατηρούν τη λεκτική και μη λεκτική επικοινωνία των μαθητών, με σκοπό να αντλήσουν τις θρησκευτικού χαρακτήρα αντιλήψεις και γνώσεις τους, οι οποίες έχουν μεγάλη σημασία για τη διαμόρφωση του κατάλληλου μαθησιακού περιβάλλοντος⁶⁶ και την κατάκτηση της γνώσης. Διαμορφώνεται έτσι ένα μαθησιακό περιβάλλον στο οποίο δίδεται ή δυνατότητα στους μαθητές να εκφράσουν τις φιλοσοφικές και θεολογικές τους απορίες προσεγγίζοντας το εκάστοτε διδασκόμενο θέμα, με σεβασμό φυσικά στις διαφορετικές απόψεις⁶⁷. Στη δεύτερη περίπτωση της Θεολογίας με τα παιδιά, οι θεολόγοι εκπαιδευτικοί αποκοτούν ισότιμο ρόλο με τους μαθητές. Ξεκινούν τον διάλογο παρέχοντας κίνητρα στους μαθητές για να συμμετάσχουν. Οργανώνουν προσανατολισμένες συζητήσεις ώστε να σκεφθούν εξελικτικά-διαχρονικά για τον κόσμο που ζούν. Μέσα από αυτή τη διαδικασία οι μαθητές αρχικά ανταλλάσσουν απόψεις, διατυπώνουν

61. P. Knitter, "Dialogical Theology and Social Engagement", στό: A. Körs, W. Weisse, & J.-P. Willaime, *Religious Diversity and Interreligious Dialogue*, ὄ.π., σσ. 327-336.

62. M. Zimmermann, "What is Children's Theology? Children's Theology as theological competence: Development, differentiation, methods", *HTS Theologese Studies/Theological Studies* 71 (2015), σσ. 1-6.

63. B. Roebben, *Seeking Sense in the City*, Lit-Verlag, Berlin 2011.

64. J. Valstar, "The Quest for Powerful Learning Environments. Children's Theology & Elementarization", στό: H. Kuindersma, *Powerful Learning Environments and Theologizing and Philosophizing with Children*, Kassel University Press, Kassel 2013, σσ. 14-30.

65. Valstar, ὄ.π., σ. 23.

66. Valstar, ὄ.π., σ. 24.

67. Valstar, ὄ.π., σ. 25.

άπορίες και αναφέρονται σε έμπειρίες, και στη συνέχεια τις συζητούν με τον εκπαιδευτικό⁶⁸. Στην τρίτη περίπτωση της Θεολογίας για τους μαθητές, οι εκπαιδευτικοί αποκτούν τον ρόλο του ειδικού καθοδηγητή. Καθοδηγούν την εκπαιδευτική διαδικασία, επιχειρώντας κυρίως μέσα από σημαντικές ιστορίες να γεφυρώσουν τις προσωπικές έμπειρίες των μαθητών με την Αγία Γραφή και τις θρησκευτικές παραδόσεις⁶⁹. Είναι δεδομένο ότι πρόκειται για ένα προσεκτικά σχεδιασμένο από τον εκπαιδευτικό μαθησιακό περιβάλλον και όχι για άπλες συζητήσεις. Η Θεολογία με τα παιδιά δίδει τη δυνατότητα στους μαθητές να αποκτήσουν στοιχειώδεις θρησκευτικές γνώσεις, ενώ παράλληλα τους ενισχύει να ανακαλύψουν νέες απόψεις και όψεις για τη ζωή, οι οποίες συνδέονται με και απορρέουν από τη θεολογική σχολική γνώση⁷⁰.

Πρόσφατα αναπτύχθηκε από τον Bert Roebben (ό οποίος δρα κυρίως στη Γερμανία, αλλά προέρχεται από το Βέλγιο και επιδρά, αφομοιώνοντας τη Γερμανική παράδοση, που θέλει τον μαθητή να γνωρίζει καλά τη Θεολογία της παράδοσης που ανήκει ώστε να έχει κίνητρο για να μάθει⁷¹), σε διεθνές επίπεδο, η ιδέα του «προσκυνηματικού τρόπου μάθησης» (“Pilgrim’s way of learning”) και της «μάθησης στον νάρθηκα» (“Narthical religious learning”)⁷². Μπορεί να ξενίζουν οι όροι, καθώς δεν χρησιμοποιούνται στην εκπαίδευση και την παιδαγωγική, αλλά χρησιμοποιούνται από τον έρευνητή με το θεολογικό τους περιεχόμενο ώστε να νοηματοδοτήσουν τη σύγχρονη διδακτική μεθοδολογία της Θ.Ε. Η μαθησιακή διαδικασία αντιμετωπίζεται ως ταξίδι προσκυνητή, ο οποίος είναι δεκτικός στις συναντήσεις με το νέο, που προσφέρει η Θ.Ε., και αναζητεί τις νέες έμπειρίες, αλλά και την ασφάλεια της βάσης του, του οίκου του. Αυτό σημαίνει ότι εμπεριέχει τη μεταμοντέρνα προσέγγιση της βιωματικής ανακάλυψης του νοήματος, που δημιουργεί ένα περιβάλλον στο οποίο η αναζήτηση και το αποτέλεσμα της μετασχηματίζονται σε δράση.

68. Valstar, ό.π., σσ. 23-24.

69. Valstar, ό.π., σ. 24.

70. Valstar, ό.π., σ. 25.

71. T. Schlag & F. Schweitzer, *Brauchen Jugendliche Theologie? Jugendtheologie als Herausforderung und Didaktische Perspektive*, Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 2011· F. Schweitzer “Religious individualization: new challenges to education for tolerance”, *British Journal of Religious Education*, 29 (2007), σσ. 89-100· Roebben, ό.π.

72. Roebben, ό.π., σσ. 113-126.

Αυτό το περιβάλλον διακρίνεται από την έρμηνευτική-έπικοινωνιακή προσέγγιση, στην οποία επικρατούν οι έρμηνείες των αφηγήσεων και η ομάδασυνεργασία, και από τη μυσταγωγική-έπικοινωνιακή προσέγγιση, στην οποία ο νέος, που πλέον δεν είναι θρησκευτικά έγγράμματος, αναρωτιέται «πou μπορώ να βρω ζωή για την ψυχή μου;»⁷³ και βρίσκει απαντήσεις στη βιωματική προσέγγιση των πηγών. Η μάθηση αυτή πλέον επιτυγχάνεται σε έναν «χώρο» που έχει τα χαρακτηριστικά του νάρθηκα-του πρόναου, όπου συναντάται ο έξω κόσμος με τον κόσμο του ιεροῦ. Σε αυτόν γεννώνται ερωτήματα ταυτότητας, όπως: «Πou μπορώ να γίνω;» και «Πou ανήκω;», τα οποία βρίσκουν απαντήσεις στις θεολογικές πηγές. Σε αυτήν τη διαδικασία διδασκαλίας: α) δεν υπάρχει «κρυφό πρόγραμμα σπουδών» κατήχησης. Μπορεί ο μαθητής να είναι βαπτισμένος, αλλά η κατήχηση απαιτεί προ-κατήχηση, την οποία ο βαπτισμένος δέχεται με δική του προαίρεση και όχι επειδή είναι έγγεγραμμένος στη σχολική εκπαίδευση. Ο νάρθηκας διατηρεί τις πόρτες εισόδου-εξόδου πάντοτε ανοικτές· β) γεφυρώνονται οι κλασικές διακρίσεις μεταξύ κοσμικού και ιεροῦ· γ) τροφοδοτείται η «άνοιχτη αναζήτηση του υπερβατικού ... ώστε οι μαθητές να σκέφτονται τον εαυτό τους ως ανοιχτά ερωτήματα και να ελπίζουν να βρουν γόνιμο και σταθερό έδαφος ώστε να απαντηθούν αυτά»⁷⁴. δ) ο θεολόγος-εκπαιδευτικός έχει στη φαρέτρα του ό,τι χρειάζεται από βιβλικές, λειτουργικές, ήθικες, πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές γνώσεις, ώστε να άντεπεξέρχεται· ε) όλοι έχουν την ελευθερία να θεολογούν και κυρίως οι μαθητές· στ) όλοι μαθαίνουν δρώντας (learning by doing) και ζ) θέτει επί τάπητος την πραγματική ύπαρξη ενεργών θρησκευτικών κοινοτήτων, οι οποίες όμως δροῦν ως νάρθηκες των σύγχρονων αναζητητῶν. Τελευταία η προσέγγιση αυτή έρευνάται σε σχέση με την εκπαίδευση των νέων θεολόγων εκπαιδευτικῶν⁷⁵.

Με το Stapleford Project στη Μεγάλη Βρετανία, αναδεικνύεται μία εναλλακτική μέθοδος για τη διδασκαλία της Θεολογίας του Χριστιανισμού

73. Roebben, *ό.π.*, σ. 119.

74. Roebben, *ό.π.*, σ. 124.

75. B. Roebben, "Sacred Spaces, Rituals and Texts in European Teacher Education. The Rationale behind the SpiRiTex-Project", *Έλληνική Περιοδική Έκδοση για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση/Greek Journal of Religious Education*, 1 (2018), σσ. 9-22.

στή Θ.Ε. Ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ Θεολογία στή Θ.Ε. μπορεί νὰ ἀφορᾷ τὴν ἀνάλυση τῶν δογματικῶν πιστεύω τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ συγκεκριμένα μέσα ἀπὸ τὴν κατανόηση τῶν ιδεῶν ποὺ δίνουν νόημα στὴν πίστη⁷⁶. Εἰδικώτερα, διδάσκονται θέματα ποὺ θεωροῦνται σημαντικὰ ἀπὸ τοὺς θεολόγους ἐκπαιδευτικούς ὥστε, ἂν διδαχθοῦν σταδιακὰ, οἱ μαθητὲς νὰ ἀποκτοῦν μία ὀλοκληρωμένη εἰκόνα γιὰ τὸν Χριστιανισμό⁷⁷. Γι' αὐτό, σὲ κάθε διδακτικὴ ἐνότητα δὲν μπορεί παρὰ νὰ προσεγγίζονται μέχρι δύο συγκεκριμένες ιδέες/ἐννοιες. Καὶ τοῦτο διότι, ὅταν διδάσκεται μεγαλύτερος ἀριθμὸς ἐννοιῶν, τότε προκαλεῖται σύγχυση στοὺς μαθητὲς καὶ μειώνονται οἱ πιθανότητες νὰ μπορέσουν νὰ τὶς κατανοήσουν⁷⁸. Ὅπως δὴποτε βέβαια οἱ θεολογικὲς ἐννοιες ποὺ διδάσκονται θὰ πρέπει νὰ συνδέονται μὲ τὴ ζωὴ τῶν μαθητῶν, ὥστε οἱ νέες γνώσεις νὰ τοὺς εἶναι χρήσιμες/ὠφέλιμες καὶ νὰ μποροῦν νὰ ἀξιοποιηθοῦν ἀπὸ τοὺς ἴδιους⁷⁹. Κυρίως λοιπὸν ἡ προσέγγιση αὐτὴ περιλαμβάνει γνώση ἀπὸ τὴ θρησκεία (learning from religion), μὲ βάση τὸ περιεχόμενο καὶ τὴν προσέγγιση θρησκευτικῶν ἐννοιῶν⁸⁰. Ἔτσι, ἡ θρησκευτικὴ γνώση στὴν Ἐκπαίδευση γίνεται μέσο μὲ τὸ ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι ἀναζητοῦν τὴν πραγματικὴ ἀλήθεια γιὰ τὸν Θεὸ καὶ βασικὰ προβληματίζονται ὡς πρὸς τὶς ἐπιπτώσεις ποὺ αὐτὴ ἔχει στὴ ζωὴ τους⁸¹. Οὐσιαστικὰ δὲν προτείνεται κάτι πολὺ νέο, ἐκτὸς τοῦ ὅτι γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ αὐτὸ χρειάζεται σχεδιασμὸς διδασκαλίας μὲ συνδυαστικὴ χρῆση διδακτικῶν μεθόδων⁸². Ἔτσι ἀναδεικνύεται ἡ ἀνάγκη καλῆς γνώσης τῆς διδακτικῆς μεθοδολογίας, στὴν ὁποία στηρίζεται ἡ ἀποτελεσματικότητά τῆς εἰσαγωγῆς τῆς Θεολογίας στὴ Θ.Ε. Τὸ περιεχόμενο δηλαδὴ ἀπὸ μόνου του στὸ ἐκπαιδευτικὸ περιβάλλον ἔχει λιγότερη ἀξία ἀπὸ τὴν ἀποτελεσματικὴ διδακτικὴ χρῆση του.

Τέλος, ἡ ὀρθόδοξη χριστιανικὴ θεολογικὴ γνώση, ποὺ διδάσκεται στὸ πλαίσιο τῆς Θ.Ε., μελετᾶται ιδιαίτερα τὴν τελευταία δεκαετία.

76. T. Cooling "The Stapleford Project: theology as the basis for religious education", στό: M. Grimmit, *Pedagogies of Religious Education: Case Studies in the Research and Development of Good Pedagogic Practice in R.E.*, ἐκδ. Crimmon, Essex 2000, σσ. 153-169.

77. Cooling, ὅ.π., σ. 159.

78. Cooling, ὅ.π., σ. 158.

79. Cooling, ὅ.π., σ. 158.

80. Cooling, ὅ.π., σ. 162.

81. Cooling, ὅ.π., σ. 163.

82. Cooling, ὅ.π., σ. 166.

Θεωρητικά όμιλοῦμε γιὰ μία Θ.Ε., ἡ ὁποία δὲν ἐστιάζει στὸ παρελθὸν ἀλλὰ συσχετίζεται μὲ τὰ ἔσχατα τῆς ἱστορίας καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἓναν οἰκουμενικὸ χαρακτήρα, ποὺ τῆς προσδίδει μία προοπτικὴ παγκοσμιότητας⁸³. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἡ ὀρθόδοξη χριστιανικὴ παράδοση καὶ ὁ χριστιανικὸς πολιτισμὸς μποροῦν νὰ διαλλαγοῦν μὲ τὸν σύγχρονο κόσμο καλλιεργώντας τὸν σεβασμὸ στὴν ποικιλία ποὺ τὸν χαρακτηρίζει. Γιὰ νὰ γίνεῖ αὐτὸ, ἀναδεικνύεται ἡ ἀνάγκη γιὰ μία διδακτικὴ διαδικασία ποὺ πραγματοποιεῖται μέσα σὲ ἓνα κλίμα ποὺ ὑποστηρίζει ὅλους τοὺς μαθητὲς καὶ τοὺς παρακινεῖ νὰ συζητοῦν μὲ πνεῦμα ἐλευθερίας καὶ κατανόησης γιὰ τὰ πιστεύω τους καὶ γιὰ τὶς προσωπικὲς τους ἐμπειρίες⁸⁴. Γι' αὐτὸ ἀρχικὰ μελετοῦν εἰς βάθος τὰ διάφορα θέματα ποὺ προσεγγίζουν μὲ βιωματικὸ τρόπο καὶ στὴ συνέχεια ἐλεύθερα διατυπώνουν τὶς σκέψεις, τὶς ἀπόψεις καὶ τὶς ἐνδεχόμενες διαφωνίες τους⁸⁵. Καὶ αὐτὸ γιὰτὶ σὲ μία παραγωγικὰ ἐξελισσόμενη διδακτικὴ διαδικασία εἶναι σημαντικὸ νὰ μποροῦν νὰ παρουσιάζονται πολλὲς καὶ διαφορετικὲς ἀπόψεις γιὰ ἓνα θέμα καὶ ἡ γνώση νὰ μὴν εἶναι δοτὴ καὶ κλειστὴ. Δὲν παρουσιάζεται δηλαδὴ μία μεμονωμένη ὀπτικὴ μέσῳ τῆς ὁποίας καλλιεργοῦνται παγιωμένες ἀντιλήψεις στοὺς μαθητὲς, μειώνοντας τὴ δυνατότητά τους νὰ σκέφτονται ἀνοικτὰ καὶ νὰ ἐκφράζονται ἐλεύθερα⁸⁶. Ἡ προσέγγιση αὐτὴ ἐμφανίζεται κυρίως στὸ Ἀμερικανικὸ περιβάλλον καὶ στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἑλληνικῆς Θ.Ε.

Στὴν Ἑλλάδα, ἀφομοιώνοντας τὴν ἐμπειρία 190 χρόνων Θ.Ε. καὶ μὲ βάση τὶς σύγχρονες παιδαγωγικὲς προσεγγίσεις, ἐρευνᾶται ἡ δημιουργία νέων γνώσεων-ἐμπειριῶν στὴν τάξη, οἱ ὁποῖες νὰ συσχετίζονται μὲ τὰ προσωπικὰ βιώματα τῶν μαθητῶν⁸⁷ καὶ νὰ ἀποτελοῦν σημαντικὲς γνώσεις ποὺ ὑποστηρίζουν τοὺς μαθητὲς γιὰ νὰ ἐρμηνεύσουν μελλον-

83. Γιαγκάζογλου, ὅ.π., σσ. 354-355.

84. Hunter, ὅ.π., σ. 60.

85. Α. Βρέμ, «Ἐπαναπροσδιορισμὸς τῆς Ὀρησκευτικῆς Ἀγωγῆς», ὅ.π., σσ. 34-45.

86. D. Hay, "The religious experience and education project: experiential learning in Religious Education", στὸ: M. Grimmitt, *Pedagogies of religious education: case studies in the research and development of good pedagogic practice in RE*, ἐκδ. Crimmon, Essex 2000, σσ. 70-87.

87. M. Grimmitt, "Constructivist Pedagogies of religious education project: re-thinking knowledge, teaching and learning in religious education", στὸ: M. Grimmitt, *Pedagogies of religious education...*, ὅ.π., σσ. 207-227.

τικές έμπειρίες στη ζωή τους⁸⁸. Δεν παραβλέπουμε ότι είναι σημαντική ή αξιοποίηση των βιωμάτων και των θρησκευτικών έμπειριών των μαθητών, που προέρχονται είτε από την ένεργό συμμετοχή τους σε διάφορες θρησκευτικές έκδηλώσεις είτε μέσα από την παρατήρηση των στοιχείων που προσδιορίζουν τη δική τους καθημερινότητα⁸⁹. Και φυσικά δεν φοβόμαστε να κάνουμε λόγο για μία γνώση που, χωρίς τη θεολογική ανάλυση και τη γνωσιακή αξία που αυτή έχει, αποτελεί χαμηλού επίπεδου γνώση, σύμφωνα με τον Bloom⁹⁰.

Η έμπειρία στην έλληνική Έκπαίδευση αλλά και στη διδασκαλία της Όρθόδοξης Θεολογίας δημιούργησε μία βάση για παραγωγή νέας θεωρίας. Παραδοχές σε αυτήν τη βάση είναι: α) η έμφαση στις έμπειρίες και τα πιστεύω των μαθητών ώστε να παρακινούνται να συμμετέχουν ένεργά και να έμβραθύνουν στα διδασκόμενα ζητήματα, γεγονός που θα τους βοηθήσει να κατανοήσουν τον έαυτο και τον κόσμο γύρω τους⁹¹, και β) η διαμόρφωση ενός ύποστηρικτικού περιβάλλοντος μάθησης στο όποιο οί μαθητές δρούν και μαθαίνουν. Η διδασκαλία με μετωπικό τρόπο δυσνόητων για τους μαθητές θεολογικών έννοιών, τις όποίες δυσκολεύονται να κατανοήσουν, έπιδρα στο να διαμορφώσουν μία άρνητική στάση απέναντι στη θρησκεία⁹². Η «Μετασχηματιστική Θρησκευτική Έκπαίδευση» στηρίζεται στις γνωσιακές διαδικασίες του βιώματος, της νοηματοδότησης του βιώματος με νέα γνώση, της ανάλυσης της νέας γνώσης και της εφαρμογής της νέας γνώσης σε ίδια ή δυσκολότερη περίπτωση⁹³. Σε αυτήν τη μαθησιακή-διδασκτική διαδικασία οί μαθητές νοηματοδοτούν τις έμπειρίες της ζωής τους με θρησκευτική γνώση και αναλύουν θεολογικά τη νέα έμπειρία ώστε να μπορούν να την εφαρμόσουν δημιουργικά στην πράξη. Για να γίνει αυτό, ή Θ.Ε. βασίζεται στην κονστρουκτιβιστική προσέγγιση της γνώσης και της μάθησης και αναπτύσσεται με βάση τις αρχές της βιωματικής μάθησης. Μία τέτοια Θ.Ε. μπορεί να έχει και άνοιχτο όμολογιακό χαρακτήρα,

88. Κουκουράρας-Λιάγκης, *ό.π.*

89. Ρόους, *ό.π.*, σ. 142· Ταρασάρ, *ό.π.*

90. Anderson & Krathwohl, *ό.π.*· Krathwohl, *ό.π.*

91. Grimmitt, *ό.π.*· Καλαϊτζίδης, 2013, *ό.π.*, σ. 388.

92. Βρέμ, *ό.π.*

93. Μ. Kalantzis & Β. Cope, *Νέα Μάθηση*, έκδ. Κριτική, Αθήνα 2013.

διατηρώντας τη θεολογική ταυτότητα στο περιεχόμενο, χωρίς όμως να επικεντρώνεται μόνο στο τί και το γιατί της εκπαίδευσης, όπως αναφέρθηκαν και παραπάνω για την ελληνική περίπτωση, αλλά στο πώς, το οποίο έχει στο κέντρο της τους μαθητές και τη ζωή τους. Οί μαθητές ρυθμίζουν τη μάθησή τους και εκπαιδεύονται να αναγνωρίζουν οί ίδιοι τί γνωρίζουν και τί μαθαίνουν, τίς ενέργειες και τίς συμπεριφορές πού μαθαίνουν. Αυτό ή Θ.Ε. βασίζεται στην ωφελιμότητα της γνώσης για τη ζωή τών μαθητών κυρίως στο παρόν, αλλά και στο μέλλον. Αυτό είναι το κριτήριο επιλογής και του θεολογικού περιεχομένου και τών διδακτικών μεθόδων. Σε κάθε περίπτωση προσφέρει στους μαθητές τὰ νοήματα τών θρησκευτικῶν ἐννοιῶν πού τούς βοηθοῦν νὰ γνωρίσουν, νὰ ἐρμηνεύσουν, νὰ κατανοήσουν τὸν ἑαυτό, τούς ἄλλους, τὸν κόσμο και τὸν Θεό, ἂν πιστεύουν σὲ αὐτόν. Ἡ Θ.Ε. ἔτσι γίνεται βασικά ἓνα μάθημα γλώσσας μὲ πολιτισμικό, κοινωνικό και ἀνθρωπιστικό ρόλο στὸ σχολεῖο. Τέλος, οὐσιαστικὸς παράγοντας για νὰ λειτουργεῖ μὲ αὐτὰ τὰ ἀποτελέσματα ή Θ.Ε. εἶναι νὰ συντελεῖται ή γνωσιακή διαδικασία τοῦ μετασχηματισμοῦ της γνώσης σὲ δράση μὲ καθαρὰ παιδαγωγικὲς και ἐκπαιδευτικὲς διαστάσεις. Αυτό ή δράση ἀφορᾷ τὸν ἐσωτερικό και ἐξωτερικό κόσμο τοῦ ἀνθρώπου και γι' αὐτὸ εἶναι δύσκολο νὰ ἀξιολογηθεῖ στὸ πλαίσιο τοῦ σχολεῖο και στὸ ἐδῶ και τώρα. Ὅμως αὐτή ή «Μετασχηματιστική Θρησκευτική Ἐκπαίδευση», πού ἀναδύεται και ἀπὸ τὴν ἔρευνά μας στὸ ἑλληνικό σχολικό περιβάλλον, ἔχει μοναδική ἀξία για κάθε μαθητὴ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ σχέση του μὲ τὴ θρησκεία, γιατί τὸν βοηθᾷ νὰ ζεῖ μία ζωή, στὴν ὁποία ἀναγνωρίζει και ἀξιολογεῖ τὸν ρόλο της θρησκείας στὴ ζωή του, ἀλλὰ και στὴ ζωή τών ἄλλων⁹⁴.

4. Συμπεράσματα

Ἡ μακρὰ ἱστορία της Θ.Ε. στὴν Εὐρώπη και τὴν Ἑλλάδα ἀναδεικνύει τὴν προέλευσή της ἀπὸ τὴ Θεολογία, τὴ θεολογική προσέγγιση τοῦ κόσμου και τὴν παρουσία της θεολογικῆς ὀπτικῆς στὸν δημόσιο χῶρο. Παρ' ὅλο πού ή ἐκκοσμίκευση ἔχει ἀλλάξει τὰ δεδομένα της σχέσεως

94. Κουκουνάρας-Λιάγκης, ὁ.π., σσ. 141-142.

θρησκείας και κράτους, ή σχέση θρησκείας και πολίτη φαίνεται ότι παρουσιάζει νέα δεδομένα στον δυτικό κόσμο, κυρίως εξαιτίας της μετακίνησης των μουσουλμανικών πληθυσμών και της αναζωπύρωσης των θρησκειών. Σε αυτό το πλαίσιο, ή Θεολογία και οι πηγές της γίνονται γνωστικό αντικείμενο στη σχολική Έκπαίδευση που διαμορφώνει το κράτος με νέες παιδαγωγικές προσεγγίσεις, οι οποίες άφομοιώνουν τις μετανεωτερικές προσεγγίσεις της διδακτικής και με πλήρη διάκριση από την κατήχηση των θρησκευτικών κοινοτήτων. Κοινό σημείο όλων των προσεγγίσεων είναι ή ανάδειξη της γνωσιακής αξίας της θεολογικής γνώσης στην Έκπαίδευση και ή προσέγγισή της με βάση τη βιωματική μάθηση, την οποία ή γνώση προσεγγίζεται ως έμπειρία, ως ένα «γεγονός με νόημα», κατά τον John Dewey. Τέλος, είναι φανερό ότι κριτήριο για τη διδασκαλία της Θεολογίας αποτελεί ή άμεση σχέση των θεμάτων με τη ζωή των μαθητών, ώστε ή ένασχόληση με αυτήν να προσφέρει μία απαραίτητη γλώσσα επικοινωνίας και έρμηνείας με τον έαυτό, τους άλλους και τον κόσμο. Και αυτό σε ένα πλαίσιο ανοικτότητας και σεβασμού της διαφορετικότητας, στο οποίο ή Θ.Ε. προσφέρει ευκαιρίες μάθησης, όπως όλα τα γνωστικά αντικείμενα του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών του σχολείου, αλλά παράλληλα καλλιεργεί τη θρησκευτική συνείδηση του σύγχρονου δημοκρατικού πολίτη.

SUMMARY

Theology as a subject of teaching at school.
Contribution to the Pedagogical and Teaching Methodology
of Religious Education

By Marios Koukounaras-Liagis, *Assoc. Professor*
National and Kapodistrian University of Athens
& Nikolaos Koustourakis, *MSc*
National and Kapodistrian University of Athens

Religious Education is one of the main subjects/courses within primary and secondary education curricula. This paper aims to highlight the relationship between “Theology” and “school religious knowledge” in the Greek Religious Education. In fact, one of the aims of the teaching

of Religious Education is to provide pupils with fundamental theological knowledge. More specifically, the paper studies the question of the use of theology in Religious Education in schools, as well as the pedagogical practices that can be used to teach Religious Education. In order the religious knowledge to be more comprehensible and beneficial for the students, the usefulness of experiential learning teaching approaches is highlighted. That means that by using experiential learning methods the theological knowledge inter-connects with the student's life and experiences, and therefore it becomes meaningful and useful for them.